

Գոտւարին շէ իմանալ թէ ուստի՝ ծագած է եւ այնչափ տարածուած այս անհիմն եւ վրիպական կարծիք թէ Վարդան Վ. Արեւելցին է հեղինակ Առակացոյ։ Հաստատիս սկիզբներն (էջ 250) բոլոր թէ «կայ ուրեք յիշատակեալ՝ իբրեւ հեղինակ Առակացի՝ Վարդան սմն Վարդապետ, որ Տաւառաբար ի գիր առած է շափաւոր թուով Առակները»։ Արդ ապահովութեամբ կարող ենք հաստատել թէ այս անուան նշոյնութիւնն եղած է պատճառ սխալման։ Իրովհետեւ այն Վարդապետն իրական հեղինակ Առակաց ինչ՝ այնչափ ծանօթ չըլլալով յետոյ, բնականապէս անոր ամենածանօթ անուանակցին յատկացուցած են նորին զանազան գրութիւնքն, բուն անոր Առակաց հետ խառնելով նաեւ հետզհետեւ յաւելեալքն։

Այս նկատմամբ բուսական կը համարիրք յառաջ բերել Պատմութեան Վարդանի Հրատարակչին խօսքն, որ — յետ գրելոյ թէ կան այլ եւս Վարդան անուն Վարդապետք, յորոց զՊատմիչն զանազանելու համար, զինքն Մեծ կոչած են, եւ կը մեծարեն այլ եւս պատուաւոր վերագրիւնելով, որոց յետինն եւ ամենէն նշանաւորն է սարգէ, — յաւորք ստղերը կը գրէ. «Բայց այս ամենայն «կառմունք պատուաւորք չեղին բաւական առ ան. «խառն պահել զգործս եւ զգործսն նորին ընդ «լիւնդն. եւ յորովից յարանուանց վատասակք պիտանին եւ անպէտ» միայ տյա՛մ վերընծայեցան։ Եւ «ոչ միայն յիրս եւ ի գիրս, այլ ինչ թուի եւ ի «հայրերեանց կոչումն սխալեալ, որոց Բարբրերբը «ցի զառ ասեն. քանզի ոչ ոք ի նախնեաց անոր «հոգի զնո աշտպս. այլ մանաւանդ բանք նոցին «ցուցանեն յարեւելից մեծաց Հայոց լինել զնա, «եւ ամս ինչ պարեմաութեամբ կնքեցն ի հռոմ. «կայ եւ ոչ ի Բարբրերբ. զայլ ոմն Վարդան «Բարբրերբից ցուցանելով ժամանակակից նորին «կերտ, որպէս յիշէ մատենադիւն ոմն յամի 1286, «որ է իբր վերտասան ամառ յետոյ քան զմահ մեծ «ծիս պարտիկ Վարդանայ։ Իսկ զմիւսն զայն զիրսեր «երկրորդ Վարդան կոչէ Վազար Զահկեցի կառ «թուղիկոս, եւ նմա ընծայէ զՏամուտոս մեկնու «թիւն շորից աւետարանաց, զԱռափն, զՏամա «ուտ աշխարհագրութիւնն, զՄեկնութիւն քեւ «րականի. որոց յետինքց կարծին երբորդի ու «բուժն կրօնագունի Վարդանայ գործք։ (Տպ. Վեհեռ. 1862, Յառաջաբան, էջ Ու. Բ. Ցես նա. եւ Սիւռւան, էջ 149.)

Չունենիք այլ ինչ յաւելուլ առտ, բայց զայն միայն՝ որ թէպէտ Մեծ իշուհի Վարդան Վ. հեղինակ Առակաց թէպէտ փոքր, թէպէտ առաջինն ըլլալ՝ թէպէտ երկրորդն կամ երրորդն, — միշտ ըստ ամենայն մասնոց հաստատուն կը մնան վերապէս գրեալքս նկատմամբ գումարութեան Առակաց միտք գրէի գործ չըլլալուն։

Այսու կը փակենք Հետազոտութեանց Մասնագրական մասն, յորում յառաջ բերեալքս՝ առակներն գրութեանց զխառնագոյնքն են։ Արդէն ի սկզբան յայտնեցինք թէ «Միտ շունիքն նախնեաց առակներն լրակատար գրագրութիւնն յորինելու ք. եւ ասկա մի յետոյ ծանօցիրք թէ

«Գրութեանս սահմանաւոր չափն ու յատուկ նպատակն չեն ներք մեզի ընդարձակօրէն եւ մանրամասն խօսիլ ըստ ռուսական մատենագրութեան վրայ»։ (Տես Հնդեհոս տնար. 1888, էջ 5, եւ էջ 124.) Սակայն եւ այնպէս գործոյս այս մասն մեր գիտածն ու կարծածն է շատ աւելի յերկարեցաւ։ Ուստի առ այժմ թող տալով մնացեալ առակական եւ առակախառն գրութեաններն, այլով աւելի կը խօսինք մանաւանդ Չափաբերականաց եւ անագան ժամանակներու բժշկարանաց վրայ։

Հ. Ղ. Ց.

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԳՐԻԳՐ ԷՓ. ՉԱԳՈՆԵՆՆ

ՏՆՍՈՒԿ ԼՆԴՆԱՆՈՒՐ ՊԼՈՏՈՒՑ ՕՍՄԱՆԵՍՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ Ի ԿԱՐՈՍ

«Նշուշա՛մ եթէ մեծ գնահատութեան արժանիքն են կնէրընեալայրեն գուրս՝ արեւմտեան ճառագայտից մերձ գտնուող աղագային նշանաւոր անձինք, որք ունեցած են բարբախտութիւն աննշմել մեծաշունչ օգտուելու, առաւել եւս անգին յարգ ընծայելու է այնպիսեաց, որք հեռի ի վերընդն, յիշեալ վայրին մէջ եւեթ մնալով՝ մեծամեծ բազմաթիւ ինքնացուցած են իրենց անձին վրայ բնական հանճարով։ Այս կարգին մէջ՝ կենաց ըստիկ աներկբայական առաջին տեղին ունի այժմ այն նշանաւոր անձն՝ որոյ կենագրութիւնն յառաջ կը բերէ այս անգամ Հնդեհոս, եթէ քաջ նկատուին իւր կենաց համարեն հանգամանքն։

Վրիգոր ԷՓ. Հապանեան ծնած է 1835ին կարիշ նահանգին Կիսիւնի գաւառակին Խոտրընց Սոռննց գեղն, ուստի զինքն 1841ին իւր հայրն՝ Հապանեանց բազմաձիւղ գերդաստանին առաջին ցեղագլուխն՝ համբաւաւոր Ալեքսանդր Կարին Էփ փոխադրէ ընտանեւք հանդերձ։ Գրիգոր ԷՓ. Հապանեան աղայութեան եւ պատանեկութեան տարիներն այն ժամանակի տեղական դպրոցաց մէջ անցընելով՝ կրցած է ուղիղ դաստիարակութեան մը հիմունքն եւ ուսմանց ու փառութեանց չափաւոր սերմանքն ստանալ, զորս յետոյ բնատուր տաղանդն եւ գործնական կենաց զանազան չըմանք մեծապէս զարգացուցած են իւր անձին վրայ։ Արեւեստաւորաց պողոտայն՝ ուր թեւակոխած է Գրիգոր ԷՓ. Հապանեան երիտասարդութեան առաջին տարիներն, նեղ գալով իւր եւանդելն գործունեութեան, անցած է յընդարձակ ասպարեզն լիարժէք

ուսանողութեան: Սոյն նպատակաւ ճանապարհորդելով ի Կ. Պոլսն 1856ին՝ իրեն ուրիշ նոր ընդարձակագոյն չըզան մը կը բացայտէ գործուելութեան, — Ալքունի զօրաց պաշարի մասակարարութիւնն, — զոր մեծաւ ճարտարութեամբ կը վարէ եւ քիչ ժամանակի մէջ մեծամեծք առանձինն համեմակաբար կը սկսին տնտեսել անձին. այնպէս որ երկրորդ անգամ՝ յետ ճանապարհորդելոյ ի Բարիզ եւ ի Հոռոմ, (1862) մայրաքաղաք հասնելուն՝ նոյն ժամանակի Մեծ-Եպարքոս համբաւաւոր Ալի եւ ծովակալ (գեֆուտ-է-Եփէ-Եփէ) Մէհմետ Ալի փաշայից յայցելութիւն երթալով՝ մեծ ընդունելութիւն կը գտնէ: Եւ ի վարձատրութիւն իւր աննան հաստատութեան՝ Օսմանեան Վեհափառ Ինքնակաշէն Գաֆուշի Գալ տիպարը կ'ընդունի, եւ Մէհմետ Ալիի 2րդորդը աստիճանի վերանշանով պատուեալ՝ կը գտնուի ի հայրենիս իւր պաշտօնին գլուխը:

Երբ 1865ին՝ ըստ նոր դրութեան՝ վասն Պիլիզի եւ այլ գաւառներէ բազկացեալ նոր ընդարձակածաւալ նահանգ մը կը կազմուի, ընդհանուր նահանգին ընտրութեամբ՝ Կարնոյ կուսակալութեան պարզական ժողովոյն (Մէհմետ է Խորաթի) անդամ կ'ընտրուի Գր. Էփ. Հապանեան՝ որ սոյն պաշտօնն ինչպէս նաեւ թէ շատ կարեւոր մասնաժողովոց անդամոց եւ նախագահ, եւ թէ այլ իրեն յանձնուած փափուկ պաշտօնները մեծաւ յաջողակութեամբ եւ գործունէութեամբ յօգուտ երկրին, ի պատիւ հայրենեաց եւ յանձնարի գոհութիւն Պետութեան վարելուն՝ 1867ին երրորդ (սակէ) եւ քիչ ետքն երկրորդ (քիւն-պէ) սակէ, «ժեք սակէ» աստիճաններով կը փառաւորուի: Եւ վերջին ուսական պատերազմի ժամանակ (1877) ընդհանուր բանակին պիտոյքն հոգայտ. ծանրակշիռ Մասնաժողովոյն (Խորաթի «սեփէ Գաֆուշի») անդամ կարգուելով՝ իրեն հաստատութիւն հպատակ իւր այս կարեւոր պաշտօնն ալ ամբիւ կը վարէ, որով եւ 1879ին երկրորդ աստիճանին առաջին կարգը (Սակէ «ժեք էփէ Մէհմետ») կը բարձրանայ: Այս միջոցին Արդարութեան (սակէ) նոր կանոնաց համեմատ՝ Կարնոյ կենդրոնական Դատարանով օգնական կանոնադրուի. եւ մինչդեռ այլք այնպիսի պաշտօնի մը հասնիլն փառք կը համարեն, Գր. Էփ. Հապանեան՝ կուսակալ հռչակաւոր ֆուտուր Մուսթաֆա փաշային բազմանաց եւ առաջարկութեան հակառակ՝ իւր անձնական զբաղմանց պատճառաւ կը հրաժարի այս պաշտօնէն:

Գր. Էփ. Հապանեանի ծարտար գործունէութիւնն այն աստիճանի կը հռչակուի, որ 1881ին Կայսերական բարձր հրաման մը կը յանձնէ իրեն գաւառները Նախկին Միւստրինի կարգելու պաշտօնն: Հապանեան թողովում գաւառական կենթից, եւ ի գոհութիւն կառավարութեան եւ ընդհանրութեան՝ նոյն պաշտօնապէս կը կարգէ: Իսկ 1882ին Պաշտպանութեան կին կառավարէին (Կարաշիմ Գեամիլ Էփ. է) վարչութեան գեմ գանդատանաց ձայներն ի Բ. Գուռն հասնելուն պէս՝ յիշեալ կառավարչին պաշտօնավարութեան ի քննութիւն՝ Գր. Էփ. Հապանեան իրրեւ լիազօր քննիչ կ'ընթաց Պաշտպան, որ անաչառ քննութեամբ սոյն փափուկ պաշտօնը կը վարէ, որոյ հետեւութիւնը կ'ընթաց նոյն կառավարչին պաշտօնանկութիւնն: Եւ ինքն համարեն հասարակութեան գոհութիւնն ու գովութիւնն յանձն ձգելով՝ քիչ ետքն ի վարձատրութիւն Օսմանեան 2րդորդը կարգի նշանն իւր կրօնց վրայ կ'ընդունի:

Եւ վերջապէս 1885ին Կարնոյ մէջ Օսմանեան Պետութեան ընդհանուր պարտուց վարչութեան զեղծ ընթացիւքն եկամուտքը նուազած եւ տեսչութիւնը քիւրտ կենդարանք մ'առած ըլլալով՝ սոյն վարչութեան բարենորոգութիւն մ'ընելու եւ նոր կենդանութիւն տալու համար՝ թէ քննիչը, եւ թէ այլ պաշտօնապէս կը մերժուի, եւ առ այս գործ՝ իրր անգամ Կարնոյ կուսակալութեան վարչական ժողովոյն՝ 21 տարւելէ ի վեր ցուցած անխնայ գործունէութեամբ եւ անբիծ գնացիւքը նշանաւոր Գրիգ. Էփ. Հապանեան մինի բաւական համարուելով՝ յիշեալ վարչութեան քննիչ կանոնանի: Այս միջոցին իւր վերջինեալ բազմամեայ եւ գոհարար պաշտօնէն հրաժարելով՝ կը սկսի աղահանգիքը շրջիլ եւ արիւն հակադրութեամբ եւ մանրակրկիտ հետազոտութեամբ Պետութեան 14,000 լիւրայի կապուտն 27,000ի կը բարձրացընէ: Ասոր վրայ քննութեան պաշտօնին հետ կը յանձնուի իրեն ճշտի փոխանորդութիւնն, զոր արժանաւորապէս վարելով՝ վերջապէս կը կարգուի բուն ճշտալ: Մինչեւ ցայսօր ամենայն յաջողութեամբ եւ գովելի կերպով՝ տարւէ տարի եկամուտքն աւելցընելու իրաւացի պարծանք կը վարէ զայս պաշտօն վսեմ. Գրիգ. Էփ. Հապանեան, այնպէս որ անցեալ 1889 տարւոյն եկամուտքն մինչեւ 36,000 լիւրայի բարձրացընելու յաջողութիւնն ունեցած է:

Ոչ սակաւ նշանաւոր եղած է Հապանեան Էփէնիսիի ազգային եւ կրօնական նախանձա-

ինդիք վարմունքն ալ, մանաւանդ բարձրագոյն իշխանութեանց միշտ պատրաստակամ հպատակութեամբ փայլած. վասն որոյ եւ Սրբազան Բաշապետեան Մեծին Գլխորդին Սպետութեան շքանշանով մեծարուած է (1867ին): Այս նշանաւոր անձին նկարագիրն է միշտ անդրդուելի վստահութիւն ի նախահամութիւն անդր, անլորդողդ եւ արգարասէր գնացք, կորովալից յարատեւութիւն

եւ հանգարտ բնաւորութիւն, որով ոչ միայն կարնոյ բոլոր նուազակաց եւ Չորրորդ բանակին սպարապետաց եւ համարէն պաշտօնէից, այլ նաեւ բովանդակ հասարակութեան եւ արտաքին տերութեանց հիւպատոսաց սերն ու համակրանքն յինքն ձգած է: Իւր այս բարձրութեան արժանի է իւր զիւրամատչելի բնութիւնն՝ որով իւր հայր կաթողից հոգակուած է առ հասարակ, ոչ միայն ազգայնոց, եւ քաղաքացաց, այլ նաեւ օտարաց

խիչ: Այս արժանեաց ի վարձատրութիւն ընդունած է Պարսից տերութենէն նախ Չորրորդ եւ ապա Երրորդ աստիճանի Արեւու եւ Աբխեզ (Շխի Իսաբէյ) շքանշաններն: —

Վիլար գիտնալով Գր. Դ. Զապանեան՝ որ ծնողաց իրենց զաւակաց թողլու ամենամեծ ժառանգութիւնն է լաւ դաստիարակութիւնը՝ 1889 ՆՅ. 26ին արձակուրդով կը տանի իւր կրտսեր որդին Ալեքսանն ի Պէլյուք Թիւսեսեանց հա-

մալտրանն կը յանձնէ: Այս առթիւ յայց կ'ելլէ ի սուրբ Երկիրն, եւ կ'անցնի ընդ Եգիպտոս ուր արեւունական Բաթիէր Ղազի ԱՅձեւ Մուխթար Փաշայէն մեծաւ շքով կը հիւրընկալուի, եւ ի Կ. Պոլիս Բրձ. Մեծ-Եպարքոսէն, ինչպէս նաեւ յայլ պաշտօնէից պատուազիր ընդունելութիւն գտնելով՝ Մեծօրէնի Երրորդ աստիճանի շքանշանով մեծարուած կը դառնայ ի կենդանա-

վայրն, ի գլուխ իւր պաշտօնին:

Գրեգոր Է. Թ. բաց ի մայրենի լեզուէն գիտէ շաիրտոր գաղղիներէն եւ քաղաքակրէն, որով պաշտօնական մեղմել ըրած ատենաբանութիւնն շատ նշանաւոր եղած են միշտ: Իւր հասուն հասակն, բազմամեայ փորձառութիւնն, եւ աշխոյժ գործունէութիւնն եւս մեծագոյն արգիւններն կը խոտանան:

Համին Երկնք իւր օրերն երկարել եւ ստաղն պայծառագոյն ընել յօգուտ Պետութեան եւ ազգիս: *

ԳՐԻԳՈՐ Է. Թ. ՇԱԳԱՆԵԱՆ

ԳՐԱԿԱՆ

ԱՅԿԱՅԵՆ ՀՐԱՅՐԱԿԱՌԹԻՒՆԸ 1889 ՅԱՐԻՑՑ
Բ. ԵՆՐԻՊԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱՌԹԻՒՆԸ

(Ըրուակութիւն Ի. Գր.)

25. ЗѢЛИНСКИЙ, С. П. Объяснительный словарь татарскихъ, грузинскихъ и армянскихъ словъ. Тифли, 1889. VIII. 165 pp. 4°.